

Euskaltzaindia-ren lanak

GOROZIKA'TIK GURUTZEAGA'RA

edo

GURUTZEAREN IZENA GURE TOKI-IZENDEGIAN

Euskaltzaindian sarrerako itzaldia Iruña'n, 1951, gn.

Ereiaroa'ren 23'an.

Lekuona ta Etxabeguren'dar Imanuel Apaizak

S A R R E R A

Andreak:

Jaunak:

Arrotz egin ez dezazuten, gaur nik emen itz egitea, itz bitan esango dizutet, zergatik nazeñ ni, itz egitea natorkizulena.

Etzaituzte, bear ba-da, arrituko, Iruña'n eta Naparren Jauregui Nagusi ontan bertan, itzaldi au euskaraz egiteak. Etzaituzte arritu bear. Euskara beti bere etxean dago Naparroan. Lurralde asko Naparroa'n erdaldunduak egon arren, Euskarak beti bere etxe izain du Naparroa. Ez bait-zen alperrik esan arako itz gogoangarri ura—Euskarari begira Naparroa'ko Errege Jaun batek (1) esan zuena alegia: LINGUA NAVARRORUM... Euskara Naparroa'n, iñoiz, izatez galtzera etorr'ko balitz ere, eskubidez beintzat beti Lingua Navarrorum izain itzake, "NAPARREN IZKUNTZA".

Gauzarik aski izan oi da, zoritxarrez, denboraren buruan galdu oi denik. Naparroa'ko antzifñako Lege-kerak ere galdu ziran. Bañan izatez eta egitez galduak arren, beti eskubidez "Napar" iraungo dute "izandako" eder agurgarri aiek. Orregatik, nunbait, etzaituzte arritzen, gaur emen gure Euskaltzaindiak, bere Batzar Nagusi batean, Euskararen aldeko bere erabakiak euskaraz artzeak.

(1) Sancho «jakintsua», 1167.—Archiv. Cath. Iruña.

Geiago arrituko zaituzte, bear ba-da, itz egitera natorkizutena ni izateak. Izan ere, zergatik etzuan itz egin bear emen—Naparrod'ko ta Naparrod'aren Jauregi eder onlan—napar batek? Zergatik mintzatu bear du emen "probintziano" batek?

Itzuraz probintziano nazen arren, ez naz ni probintziano jator. Ni, oyartzundarra nazute, edo-la, guk an esan oñ dugun bezela, oyartzuarr. Eta Oyartzun, ez da Gipuzkoa jator. Oyartzun, gaur oraindik, napar duzute bere euskaraz, bere euskalgiz. Guk, oraindik ere, dut eta zen eta naz esaten dugu. Zuek bezelaxe. Baita, zuetan batzuek bezelaxe, oraindik berriro, join eta izain ere, joango ta izango'ren orde; eta gotti ta betti, gora'ren eta bera'ren orde. Eta izaki ta egoki, izan ta egon bezela. Eta agitz eta aski ta geixko ta gutxixko... Itz batean esateko, oraindik Oyartzun'en guk, gure erritar Aita Mendiburu'ren euskara ber-bera darabilkigu gure ezpañetan. Naparra, goñ-napar-sarkaldetarra. Lesaka'n eta bezelatsokoa.

Bañon ez bait-da ori bakarr'k... Oyartzun antziña Naparroa izana dugu. VASCONUM SALTUS OLARSO zion Geografo erromatar sonatu batek (2). Eta napar iraun genun oyartzuarrak oraindik Erdi Aroan ere: Gipuzkoa, batzuetan "Naparrod'ko Errege Jauna"-ren ondoan ibiltzen zenean, eta besteetan "Gaztelako etxea"-ren babesari obei-irizten zenean ere, Oyartzun beti napar izan oi zen.

Eta baita gero ere, gure errira, erriz ta lurrez Gipuzkoa'ri erantsia izan-da gero ere, oyartzuarrak beti ongi etorri izan dituzute naparrakin.

Ez dakit nik zer izan duen beti gure Oyartzun'ek Naparroa'rentzat. Ez Napar-mugarentzat bakarrik...ori ez litzake arr'izteko...Naparro-barrenarentzat. Iruña'rentzat berarentzat. Oyartzuarrak, antziñako oyartzuarrak, oso Iruña-zaleak izanak ditugu. Sonatuak izan izan dira beti gure Errian, ixturiante oyartzuarren Iruña'ko ixturi, ixturio ta pikardiak. Ixturianteenak. Bañon oraindik sonatuago pilloarienak.

Urtxalle bat, eta Indart bat, eta Zarpa, eta nika al-dakit zenbat geiago? ots-aundiko pilloari izan izanak ditugu plaza guzietan, bañon Iruña'ko Plazan batez ere. Iruña'ra ezlik, mugaz beste aldera ere joaten zenitun, Sara'ra ta Donijone'ra-ta...eta baita urrezko "napoleón" ederrik aski ekarri ere andik errira...Bañon Iruña'ra zuten aiek gogozenik beren joalera...

Eta, luzabide ez baititz, pozik esango nizkitzuteke orain, aiek Iruña'ko Plazan egin izandako pilloari-azañak, eta baita, iño'k emandako txalma ta petardo galantak ere... luzapide ezpaltz alde batetik,

(2) Plinius.—NATURAE HISTORIARUM, lib. 5, cap. 20: A Pyrenaeo per Oceanum, Vasconum saltus Olarso.

eta bestetik Peña ta Goñi zan batek liburu polit batean (3) argitaraturik ez baleduzka—nik gure aita zanari entzunak ba-ditut ere...—, esango nizkitzuteke bat baño getago, Bañan bat bakarrik gogora ekaniko dizutet.

Ba'dakizute, Gipuzkoa'ko Aldundi edo Diputazioari, "Agur, Yaunak" deritzan soñu bat jo oi diotena, bere Jauregitik nagusikiro ateratzen danetan. Soñu orrek zer-ikusi aundia duala alegia, esan nai nizulen, bai Oyartzun'go Pilloñariekin, bai Iruñá'rekin. Orra nola.

Oyartzuarrak bezelaxe etorri oi ziran Iruñá'ra, Sard'ko ta Donijone'ko pillotariak ere. Eta ikusten denez, oyartzuarrak Lesaka'n barrera etortzen ziranean, Belate-gañean-edo topo egin oi-zuten, mugaz beste aldetik zetozenakin. Eta (batzuek eta besteak, pillota-plazan elkarren etsai gogor izan oi ziran arren, bai bañ-zekiten nunbait, jatorkiro ta deporte-zale on bezela, plazatik kanpora elkarren lagun izaten ere) Belate'ko edo Ultzama'ko Benta sonatuetan elkarrekin topo egiten zutenean, —ata da esana— izan ditek jatoriasunik jatorrenean eta umorerik onenean, alai ta irritsu, elkarri diosal egiteko, "Agur, Yaunak" kantatu oi omen-zuten.

"Agur, Yaunak" ez da Oyartzun'en sortua. Itzak berak ematen dute aditzera, arnas lasaiko kanta au, gure ibar estuetan ez biñio, Xubero'ko biakkar alaietan obeto sortua dena. Bañan, ori bai, oyartzuarrak izan ziran doñu onen "oyartzun" argia ta durunda patxaratsua Gipuzkoa'ra eraman zutenak. Eta Naparroa'tik.

Urtxalle izan zen, Peña ta Goñi'ri bein biñio getagotan "agur" eder au kanta izan ziona. Urtxalle, ni bezelaxe oyartzuar, eta ni bezelaxe Manuel ta Lekuona. Urtxalle, Iruñá'rako ibillietan pillotari oyartzuarren buru izandakoa. Urtxalle, eztarri ederreko kantaria. Baritono bortitza.

Peña ta Goñi'k jaso izan zuen musikara, pentagramara, pillotari jatorraren eztarri ederretik, gaur Gipuzkoa'ko Aldundiari laguntzen dion klarin-soñu bizi ta arnas-aundikoa (4).

Urtxalle'k eraman zuen Gipuzkoa'ra. Bañan Iruñá'n ikasi-ta. Naparroa'n ikasi-ta...

Oyartzuarra zen Urtxalle.

Baita orain, Iruñá'n, Naparroa'ren Jauregi Nagusi ontan mintzatzera datorrizutena ere.

* * *

Ez daukat azturik, ezta, oyartzuarren Iruñá'rekiko beste zer-ikusi bereizi bat ere. Ez daukagu aztutzeko. Eta au, Euskarari begira. Gure

(3) Antonio Peña y Goñi.—«LA PELOTA Y LOS PELOTARIS», II parte, I.

(4) Echeverría y Guilmón.—«ECOS DE VASCONIA».

erritar Aita Mendiburu, bere bizitzako urterik geienetan Iruña'n bizi izan zela alegia. Eta ementxetik ateratzen zela, Euskara'ren Marko Tulio berri ura, bere Mixio ta Eliz-itzaldi sonatu-sonatuak Naparroa'ko Eliz guztietan egitera. Eta batez ere, emen, Konpañi-kalean oraindik zut dagon etxe zaar ortantxe, egin eta asmatu izan zituala bere liburu ederrak, bere JESUS'EN BIOTZAREN DEBOZIOA, ta iru zatitan ain txukun ta ain oparo idatzi zituan bere OTOITZ-GAIAK, eta abar.

Ori, etzen aztutzeko, iñolaz ere, ni bezelako oyartzuar batentzat.

* * *

Eta onenbestez uste duf, gogoz ez ba-da ere, arretaz eta egoarri onez entzungo didazuten nere itzalditxo... Olaxe nai nuke, beintzat, nik... Alegiñak egingo ditut, besterik ez ba-da ere, argi ta labor itz egiten, bederenik.

Bañan, bada-espada, aditzera eman bear dizutet gauzatxo bat: gai legor xamarra erabilli bearrean nauzutela gaur zuen aurrean. Etimologi-gai bat... Aინbeste itz egin izan bait-da, eg'in ere, gai oni buruz... eta ain nolapait...

Ia nola egiten dizutedan nik.

Astera noakizute zuen ba'menez.

“GOROZIKA'TIK GURUTZEAGA'RA” EDO “GURUTZEAREN IZENA GURE TOKI-IZENDEGIAN”

1.—Ez naiz etimologi-zale. Obeto esateko, ez naiz etimologi-aterazale. Irakurri, bai, irakurri pozik egiten ditut, bestek ateratakoak. Neronek ateratzea, orixen etzait atsegin. Obeki esango det au ere: Ez det ortarako adorerik asko.

Ez dakit zer bear izaten dan etimologi zale on izateko. Txikiak gifiñanean, gutako batzuek oso kabi-billatzalle azkarrak izaten ziran. Berdin, baita, perretxiku ta ziza-billa ibiltzen gifiñanean ere. Inbiri aundia izaten nien, egia esango det, inbiri aundia benetan, nik bat orduko, berak iru edo lau gibelurdin edo txepetx-abi topatzen zituztenai. Salbu-ta, txakurraren eizarako susmoa bezelako zerbait zuten aiek nere aldean. Bereala igertzen zioten nun zitekean perretxikurik edo abirik. Susmoa, sena, igerria; erderaz “intuición”-edo “instinto”-edo; eta latíñez “aestimativa”... guk euskeraz “sena”, “susmoa”, “igerria”, “igerpena”... Dana dala, nere lagun aiek izaten zuten nik ez nuan zerbait. Eta ola baliatzen ziran ni ez bezela.

Beste orrenbeste gerta izan zait Etimologi-arazoetan ere. Inbiria

diet nik Etimologi-atera-zaleai, Etimologi-ateratzalle onai. Bañan neronek nik, adorerik gutxitxo izan det ortarako egundafio.

Orregatik, bada, arrotz egiten diot neronek, gaur nere burua arazo onetan sarturik ikusteari. Arrotz, Oso arrotz... Bañan, ez bait-gaitu ain gabeak egin gure Jaungoikoak edozertarako; gutxi edo geiago, guztioi eman bait-digu gauza guzitarako sen edo indar pixka... neri ere Etimologi-arazo onetan "subjectum passivum" ezik, "subjectum activum" izateko ere tanta pixkaren bat eman ote-didan alako bada-
ezpadako "zer" bat etorri izan zait iñoiz burura: "Artzalle" izateko ezik, "emalle" edo "egille" izateko tantaren bat eman ez ote-didan gure Jaunak neri ere.

Ainbeste erabiltzen dan gai onetan, nik ere zer-edo-zer esan bearrrik ba'det. Ba'dizutet. Lotsa ba-naiz ere zuen aurrean mintzatu bearez. *Dilettante* bezela mintzatu natzazute, ori bai. Eta ausarta-keri auxe barkatu bear didazute. Bañan, aspaldi ontan, aspalditxo ontan, bai baitnerabilkian, esan-nai txiki bat, emen, nere euskaldun-biotz onen barru-barruan... Esan nai txiki bat, Nere ustez etorkizun pixka batekoa... Ortaraxe ausartu nauzute gaur nere ausartakeri aundiz.

Barkatu, gauza, bear bezain zuzen neurtu ez ba-det. Barkatu, esatera nuana, egi jator ez ba-deritzazute. Nik egi-uste bete-betean esango dizutet nere esatekoa. Ez lirika-bearrez. Ez apologi-ustez. Egi-ustez.

2.—Ba'dakizute lendikan ere nere itzaldi onen gaia. "GOROZIKA'TIK GURUTZEAGA'RA ERO GURUTZEAREN IZENA GURE TOKI-IZENDEGI EDO TOPONIMIAN".

Ez noa, ez, Gurutzearen izen Santua, gure Euskalerriko Toponimian asko ala gutxi erabiltzen degun esatera. Ez "asko ala gutxi", zenbat eratan erabiltzen degun baizik. Eta, orretaz gañera—esan bearrrik ez dago—gai onen inguruan dabilzan zeinbait beste gauzatxo.

I

STATUS QUAESTIONIS

3.—Diran guztiak aitortzen dute, gure Euskalerrian gertatu dan gertakizunik aundiena, Kultura-alorrean batez ere, Kultura-gaietan batez ere, Jesus'en Sinismenaren gure arteko Zabalkundea izan dana. Luze ta zabal, *intensive* ta *extensive*, *vertical* ta *horizontalmente*, ez da beste kulturarik au bezain sakon ta indartsu gure Errian sartu izan danik.

Ez da arritzeko, beraz—besteak beste—Jesus'en Sinismenak dakartzin ainbeste itz berri gure eguneroko izkeran sarturik arkitzea, eta, orain geiago dagokidana—gure Toki-izendegian, gure Toponi-

mian bertan, ainbeste kristau-kutsuko latin-kutsuko itz berri sarturik arkitzea. Ez da arritzeko. Ez-ta miñ artzeko ere gure garbi-zale-tasunean. Ez degu orregatik miñik artu bear. Alde batetik, ez genduan inoiz ere egin bear bestelako ametsik. Kultura berri guztiak dakarte berekin itz-berritzea izkuntzetan. Eta ez det uste lotsagarri danik, Jesus'en Kulturak gure Izkuntza ta gure Toponimia inolaz kutsatu izatea.

Ba'dakit nik, Izkuntzak beren sabel-barruan euki oi dutena gairik eta gaitasunik asko, kultura berriren bat sortzen danean, kultura arri dagozkion itz berriak sortzeko. Ba'dakit ortarako gairik eta gaitasunik asko izan oi dutena. Eta egin ere, ola egin ditekiana. Bañan baita ba'dakigu —guztiok dakigu— ori egin ditekian arren, egin oi ez dana ere. Eta ortara saiatzea gauza goragarria dan arren, erriak, erri xumeak, bere esku utzi ezkeru, gauzak, geienez, beste era batera egin oi dituana ere ba'dakigu. Eta gai ontan gure Erria ez da izan besterik ez bezelakoa. Kultura berrietatik itz berri asko artu izan oi ditu. Eta artzen ere ditu egunero. Egunero bait-gaude kultura-berrizko ugeldepe bizian sarturik. Ez diot orain, ori on dan ala txar danik. Ola dana baizik. Eta gaur naiko det au.

Bi milla urtez onuztik gure Izkuntzak eta eta gure Toponimiak itz berri asko artu izan ditu Elizatik, Elizaren Izkuntzatic, Latine-tik batez ere.

Ez nizuteke aipatu bearrik ere. Itz-lerro eliztar au zuztar-zuztarretik asteko, guztioi datorkizute gogora izen bat: KRISTAU-izena. *Cr. s-tianus, cristian*=*Kristiñau, giristino, kristau...* Eta *Kristau*'ren urren, ELIZA... *Eleiza, Elexa, Eleja...* bere *Elizegi, Elizondo, Eleizalde, Elexpuru, Elejalde, Elejabeit'a, Elejabarri, Elejoste, Elechoste, Elisague, Lizeaga, (?) Lizosti, Lajustia*, eta gañerako izen oien aldaketak ondotik dituztela. Eta oien urren, ABADIA... *Apaiza, Apeza...* bere *Abadiano* ta *Apatamonasterio*'rekin, eta bere *Apeztegia* ta *Apeztegia*'rekin. Ala berean baita *Episcopo*'tik datozen *Ipixtiku* ta *Ipizpiku* edo *Apezpiku*, bere *Ipixtiku-arr*'rekin. Oietaz gañera *Presbiter*'etik etorritako *Bereter*, bere *Bereterbide* ta *Bereterretxe*'rekin. Eta DONE-izta gañera, bere *Donosti* ta *Doneztebe* ta *Donamaria*, ta *Donibane* edo *Donijone*, eta *Yon-donijakue*, ta *Donazar*, ta *Donapaleu*, ta *Donga'tz* eta *Doniñe*, ta *Donas*, ta *Donela* etab.'ekin. Eta berdin, baita, SANTI ere, *Santi Mamin*'en eta *Santibal*'en, eta *Santiyagua*'n, eta *Santi-Kurut*'en, eta *Santispiritu*'n, etab. Eta oietaz gañera zeinbait jairen izen: *adibidez, Salvatore* edo *Salvatore-Gora*, *Azentziotarako*; *Natubitate* Ga bonetarako; eta *Pazku*, eta *Gorpuzti* gañera; eta *Domusantu*, ta *Umtasaindu*, ta *Komisatu*, berriz, *Santu-Guztiotarako*. Eta zeinbait Liturgi-izen: *adibidez Sagara* Mezerdirako, ta *Matutu*'n "ad Matutinum"-erako, eta *Austerre* "Feria quarta Cinerum"-erako. Eta oietaz gañera ba-

taio ta *bataiatu* eta *Bateo* ta *batizau*, lenengo Sakramentuarentzat eta *Oleaziño* boskarrenarentzat. Eta beste zeinbait; adibidez, *Meza* ta *Aldare* ta *Altara*, eta *Ponte* (Fons baptismalis), eta *Olata* (Oblata), eta *Plazebuak* (Vesperae defunctorum), eta *Domiña* ta *Dominu* ta *Dom-nistikun*, eta *Pastikun*... (5).

Itz guzti oiek Latinetik datozena, esan bearrik ez dago. Eta Elizak gure Iztegian sartu zizkiguna ere, ez dago esan bearrik.

Bañan, besteak beste, GURUTZEA. Gurutzearenganako Sinispena, eta Sinispenaz gañera ta Sinispenarekin batean, Gurutzearen izena bera ere, etorkia degu guk gure Iztegian. Elizak erakutsi zigun izen au euskaldunoi. Elizaren lenengo Mixiolarien aotik ikasia degu. Baita, guk bezelaxe, beste erri askok ere. Oroi, bestela, besteak beste, Germanitarren *Kreuz* (*kroitz*) eta Angletertarren *Cross*. Dana dala, guk beintzat Elizari ikasia degu izen eder au.

Nik uste, gure Euskerak izango zuan nunbait, "lerro edo linea gurutzetuak" izendatzeko izen jatorrik, gurutzearen izena Elizaren aotik ikasi bañu len. Lerro-mueta guztiak —naiz dala *lerro zuzena*, naiz *lerro makurra* ta *lerro biurria*, naiz *lerro makua*, naiz *lerro zuta*, naiz *lerro etzana*, naiz *lerro bikotea*, naiz *lerro gurutzetua*— diranak lerro ezagunak, lerro jatorrak, bat-bateko lerroak, *lineas elementales*, *espontáneas*, dira. Eta guzti oientzat gure Euskerak, nai ta ez, izen jatorrik izan bear zuan. "Lerro besoduna" edo "beso-zabala", ez litzake gurutzekako lerroa izendatzeko izen traketsa. Bañan euskaldunoi —kristautasunez geroztikako euskaldunoi— etzaigu gogoratu "lerro besoduna" gure izketan erabiltzerik. Guztiok ao batez latinezko CRUCE-zuztarrari, CRUCE-radicalari atxiki izan gakizkio, lerro "besodun" edo "besozabala" adierazteko.

Gaur oraindik somatu izan degu, egia, nor edo nor, *gurutzea*'ren ordezkera jatorrean *auma*-edo esaten; bañan "garbi-saio" bat besterik ez da izan guzti ori. Guztiok, saio ori gora-bera, beste era batera jarraitzen degu izen au esaten: KURUTZA, KURUTZE, KURTZE, GURUTZE...

Au ola da. Gauzak ola gertatu izan dira gure artean. Eta —ain zuzen— gaur ni, gertakizun edo "gertatu" onen aztarrenak eta gora-berak eta zearka-nearkak aztertzer ta azaltzer natorkizute. "Zenbat era edo kera, zenbat forma, artzen dizkigu izen onek, Izen Santu onek, gure Toki-izendegian, gure Toponimian?". Auxen da nere galdea. Auxe, zuen artean eta zuekin batean ikustera ta aztertzer natorrena. Zagozkidate adi-adi.

(5) Errex ikusi diteken bezela, nere lan au ez da «iturri-agortzalle», *labor exhaustiva*; ez det olakorik nai izan ere. Nik nere antuxifia beteta gero ere, urik a'ko geldituko da osin ontan, bestek beste orrenbeste ta gelago atera dezan; eta obe ola.

ERANTZUNA

4.—Zenbat era edo keratan dabil gure Toponimian Gurutzearen izena? Bi era, bi era nagusi, bi era fundamental ditu Europa'ko beste Izendegietan: bata, Gaztelako erromantzean arkitzen degun CRUZ; eta bestea, Italia'ko erromantzean arkitzen degun CROCE. Bi era fundamental, bi era nagusi, bi era "iturburu": bata, *u*-duna (cruz); eta bestea, *o*-duna (croce). Esan bait-dezakegu bi oietara biltzen dirala Europa'n diran Gurutzearen beste gañerako izen-mueta guztiak.

Ez noa orain Europa'ko Gurutzearen izen guztiak banan banan aipatzera ta aztertzeraz. Ez da orrenbesteren bearrik (6). Bañan auxen, bai, esan bearra daukat: Gaztelako erdera dabillega latinezko CRUCEtik alderentxuen gai onetan, Gaztelarazko CRUZ, latinezko CRUCE'tik zuzen-zuzenean dator (7). Italera, berriz, lurrez latinegitik bertena bera dagon arren, izkeraz gai onetan urrutixeago azaltzen zaigu: *cruce*, *croce*, [*croche*].

Orra bada: italerako eta gaztelarako Gurutzearen bi izen-kera edo forma oiek, bi-biok, gure artean elkarren ondoan oso-osorik arkitzen ditugu. Bi-biok, bete-betea. Latinezko cruce orrek, Euskalerrrian, alde batetik GURUTZE eman digu, ta bestetik GOROS. Europa'n elkarrengandik ain urruti arkitzen diran bi kerak (*Cruz* eta *Cross*), emen biok batean arkitzen ditugu.

Orixen nuan nik nere esan-bearra, nere zuentzako esan-beartxua, Gure Euskeraren Izkelgi edo Dialectoetan, ez degula *Cruce* izena, GURUTZE edo KURUTZE-keran bakarrik arkitzen; GOROS edo GORÓZ-keran ere arkitzen degula...

Ez eidazutela eman estutasunik. Berealaxe ikusiko dezute.

Bañan Edesti pixka bat, Histori pixka bat lenengo.

BIZKAIAN ZEAR

5.—Urteak dira, Bizkaya'n zear eta bizkaitar abizen ta toki-izen artean ibilli nenbillela, beste zeinbait toponimo artean, sail gaitz bat, sail azterkaitz bat topatzen nuala: GOROZARRI ta GOROZIKA-salla.

(6) Ona emen gure ingurutxuengo errialdeetan erabiltzen diran gurutz-izen-muetak (vid. W. Meyer-Lubke.—*Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, p. 217, n. 2348): ruman. *cruce*; ital. *croce*; engad. *krus*; friaul. *kros*; franc. *croix*; provenz. *crotz*; catal. *creu*; españ. port. *crúz*; alem. *kreuz* (*kroitz*); kymr. *crog*; irl. *croch*.

(7) Ba'dirudi, erderaz ere, *crúz* ez baño *croz* izan bear zuane. Latinezko *u* laburrak, erderaz beti *o* eman izan dute: *sumus*—«somos», *lupus*—«lobo». Bear ba-da, Gaztelako eliztarren jakinduriz (por *reacción erudita*) lortu izan zan, latinezko *cruce*, *croz* biurtzeké, *crúz* gelditzea.

Egia esan, izen oiek entzuten nituan bakoitzean, bapatean, "spontanee", *gorostia* zetorkidan burura; beste askori bezela *gorostia*, erderazko "el acebo"; izen aiek *Gorostiaga* ta *Gorostidi* ta *Gorostiza* ta *Gorostola*'ren aideak bailirean... (8). Bañan ez bait-netzakean errexerrex ulertu, nola galdu zezakean *gorosti* orrek bere erdiko *-ti-* ori nere *Gorosarri*, *Gorozarri* ta *Gorozika* aietan... beti ortantxe lur jo-ta gelditzen ziran nere etimologi-azterketak... lur jo-ta... "beste bein arte". Eta beti olaxe. Bañan bein batean, nik ez dakit zer susmok, zer *intuicjok* eraman ninduan GOROS, GOROZ oietan GURUTZ ikustera... eta geroztik —eta au zanik urteak dira, alakoak ezik!— ezin burutik kendu izan det, norbaiti nere susmotxo au esan-naia eta esan-bearra. *Gorozika* ori, *Gurutzeaga* dala; eta *Gorozarri* ta *Gorosarri* oiek, *Gurutze-arri*; eta berdin baita *Goltzarri* ere; eta, bestelako bide batetik bañan, baita *Gorrotxategi* ere "Casa de Cruz"; eta oien antzeko beste zeinbait izen gañera...

Gorrotxategi onek, bere erre latzarekin, GURRUTXAGA ekarriko dio zeinbaiti burura. Ta ez dago gaizki. *Gurrutxaga*'k KRUTXAGA'ren bitartez —*Gurrutxaga* gipuzkoarrak, *Krutxaga* naparraren bitartez— *Gurutzeaga*'ra jotzen du zuzen-zuzen.

Orra or nere edestitxua. Orra nere hipotesis berriaren asiera (9).

TALDETAN

1.—Aldaki edo variante guzti oiek bi taldetara bildu ditzagan, ta

(8) Pozik uzten ditut *gorosti*'ren pillarako, *ti* ezik *t* bakar bat ere duten *goros* guztiak: *Gorostola*, *Gorostartzu*, adibidez. *Gorostegi* ez, orratik. *Gorostegi*'ren *t* ez da *goros*'ena, *tegi*'rena balzik.

(9) Ba'dakit nik nere susmo-gal guzti clen sendogarririk sendoena, beste zer bat litzakena: ain xuxen *goroz*, *korroz*, *gorrotz*, *korrotz* cietako bakoitzaren ondoan Gurutzeren bat —arrizko Gurutze bat edo— egoki-egoki ezarrita arkitzea. Eta ba dakit zeinbait aldiz ola gertatzen dana: Berastegi'ko *Gorosmendi*'n adibidez; antxe dago, ain xuxen, zut-zutik gurutze bat, arrizko gurutze bat. Beti ola gertatzen danik ez bait-dezaket esan. Ontan ere ez det iturri-agortzalle izan nai. Besteren batzuek aztertu bezate ori. Bañan auxe bai adierazi bear det: 1) ez dala naitanaiezkoa olakoetan beti Gurutzeren bat arkitzea; berdin izan leike bide-gurutze bat; 2) zeinbait aldiz *Goros* ori antroponimo bat izan leikeala, giza-izen bat, alegia; Errezil'go *Gorotzanea*'n adibidez; eta berdin *Gorostegi*'n eta *Korrotxano*'n eta *Gorrotxategi*'n, eta berdin baita Napar-erriberako *Korroza*'n bertan ere (*Korrotza*, *Gorrotza*, *Korroza* = «Cruz» antroponimo); eta 3) gaur olako lekuetan Gurutzerik ez izan arren, len ifioiz izana izan zelkeala; ez zan orretarako, adibidez, toki makala, Orreaga'tik Luzaide'ra bidean dagon *Goroskarai* ura; peleginarien bidean zegon, eta, ain xuxen, peleginarien Ostatu izana zan antzifia, ta Orreaga'ko Kalonge Jaunak ziran ango nagusi; ez bait-zuan arrizko Gurutze eder batek itsuski emango alako leku batean, ausaz gaur aspaldidanik galdua ba-da ere.

egin ditzagun orain sail bi; eta ola ikusiko degu osoago ta argiago izen gogoangarri onen aldaketa-aldi guztia.

Lenengo sallean *u*-dun aldakiak ipiñiko ditugu; eta bigarreanean *o*-dunak.

- 1) KURUTZE (Bizk. *Kurutziaga*, Laburd. *Kurutxel...*);
- KURTZE (Bizk. *Kurtzebarri*, Kurtzipizio, eta metatesis *Krutzelegi*);
- GURUTZE (Gip. *Gurutzeaga*, *Bidagurutzeta*);
- GURRUTX (Gip. *Gurrutxaga*, Nap. *Gurrutxarri*, erre latzdunak);
- KRUTX (Nap. *Krutxaga*);
- 2) KROZ (Erriox. *Krozera*, *Krozia*, *Kroziba*, *Kroziga*, *Krozibirio*, *ziera*);
- KOROTZ (Gip. Zerain, *Ko(r)otzmendi*, Erriox. *Ezkaray*, *Korozia*);
- KOROS (Gip. Oñate-Legazpia, *Koroso*);
- GROZ (Erriox. Zorrakin, *Grozio*);
- GOROTZ (Gip. Errezil, *Gorotzene*; Erriox. Oiacastro, *Gorotxa*);
- GOROX (Bizk. *Gorozika*, *Gorozarri*, *Goltzarri*; Erriox. *Ezkaray*, *Gorozeiza*);
- GOROS (Gip. *Gorosabel*, *Gorosmendi*, *Gorospe*, *Gorostegi*; Bizk. *Gorosarri*);
- GORTZ (Erriox. *Gorzalaia*, *Gorzikolato*, *Gortxa*);
- KORROTZ (Nap. *Korroza*, *Korrotxano*, erre latzdunak);
- GORROTX (Gip. *Gorrotxategi*, erre latzduna).

ARGIBIDEZ

7.—Aldaki edo variante oietxei buruz ba'degu emen zer-edo-zer esan bearrik. Esan-bearrik edo gogorazi-bearrik.

Lenengo, *Cruce* ta *Croce*'ren asierako *C* ori, *G* biurtzen dala euskeraz. Beti-beti ez bada-ere; aldiz-aldiz *K* irauten bait-du. Eta ola sortzen zaigu *Gurutze*; bañan baita *Kurutze* ere, Bizkaia'n eta.

Eta bigarren, erderazko *Cru*, euskeraz *Guru* edo *Kuru* biurtzen dan bezela, berdin italierazko *Cro* ere *Goro* edo *Koro* biurtzen zaigula. *C* ta *r* orren artean, *u* edo *o* bat sortzen dala, alegia. Berdin gertatzen bait-da Iparraldeko euskalgietan *Cristianus*'ekin ere: *Gristi*-no biurtzen dala, alegia, erdian *i* bat artzen duala. Berdin, baita, zeinbait lekutan *sacra*, *sagara* biurtzen dan bezela, *a* bat erdian artuaz.

Oso euskerazkoa da, oclusiva baten eta *r* baten artean, vocal gogogarri bat sartzea. Bañan ori ere ez bait-da beti-beti ola gertatzen. Euskeraren gaurko lurralde mamí-mamian bai; bañan ertz-aldeetan, besterik ere gertatzen bait-da. Gure artean *arriturik* eta *ikustera* esan oi-degun bezela, Sarasaitzu-aldean, Naparroan, *arririk* eta *ikustra* esan

oi-dute, erdiko *u* ta *e'*rik gabe. Ala berean, Araba-aldeko, antziña euskaldun izandakoak ere, erderazko *visperas* eta *derecho* esan bearrean, *vispras* eta *drecho* esan oi-dute; eta berdin *Berantevilla*'ren ordez *Brautevilla*; guk geurok *andere*'ren ordez *andre* esan oi degun bezelaxe.

Beste orrenbestetxe gertatu oi-da baita Gurutzearen izenarekin ere aipatutako ertz-alde aietan. Iparraldeko *Gro*'ri geienean o bat erasten zaio tartean (*Koro, Goro*); bañan beti-beti ez; *Cro* arek, *Kro* edo *Gro* irauten ere du. Eta ola arkitzen ditugu, Errioxa-aldean batez ere, zenbait o-kerazko Gurutze-izen, tarteko vocalik gabe: aldiz *goro*, aldiz *gro*; aldiz *koro*, aldiz berriz —geienetan— *kro*: adibidez, *Gorotxa*, *Gorozeiza*, *Gortxa*, *Gorzalaia*, ta ala berean *Grozio*; eta *Korozia*, bañan ala berean *Krozia*, *Kroziga*, *Krozibiro* (*Krozia*, gaurko *Gurutzea*; *Kroziga*, gaurko *Gorozika*, edo *Gurutzeaga*; eta *Krozibiro*, gaurko *Gurutze-bide* bezela).

Eta azkenik, beste esan-bear bat: *Cruce*'ren eta *Croce*'ren *r* geicenean *r* gozo gelditzen dala, bañan aldiz-aldiz baita *rr* latz biurtzen ere, (*Gurutzeaga*, *Gurrutxaga*; *Gorozika*, *Gorrotxategi*).

CROCE'TIK CRUZ'ERA EUFEMISMOZ

8.—Inoiz bi aldakiok —*gurutz* eta *goroz*— “bat bezain beste” erabilli izan diran arren, gaur *gurutz* bakarrik erabiltzen degu izketan.

Aldaketa onen zergatia ikusi dezagun orain.

Ba'dakigu zenbait itz-ots, eufoni-legez aldatu oi-dirana; eufoni-legez, belarriari atsegin eman bearrez alegia. Bañan eufoniaz gañera ba'da beste legerik ere aldatze-arazo onetan. *Eufemismo* deritza. Eta *eufonia* *estetikari* ez baño *eufonia* *etikari* obeto zor zaio. Eufemismo, eufonia ética, “ondo mintzatze-legea”...

Lentxuago, *Gorozika* ta *Gorozarri* aipatu ditudanean, ez dizkitzuet, bear ba-da, izen oiek zuzen esan. *Gorozika* ta *Gorosarri* ez baño *Gorotzika* ta *Gorotzarri* esan bear nizuten. Ala dirudi. *Gurutz* dan bezela, *Gorotz* izan bear luke. Bañan emen sartzen da bete-betean *Etikaren* egitekoa. *Etikak* ezin ontzat eman dezake, izen Santu onentzat, esan-kera ori. Gipuzkoan beintzat, toki askotan “*simaurrari*” esaten zaio *gorotz*. Eta Gurutzearentzako izen traketsagorik ezin izan Eufemismoaren egitekoa olakoetan zein izan ditekanean, edozeñek asma dezake. Izena bera; edo-ta izenaren kera, izenaren forma bat-beste biurtzea... Nola, ordea? nora-bidean?

Gipuzkoa'n zukean okerrik aundiena *Gorotz* izen-kera arek. Eta orra Gipuzkoerak zer egin zuan oker ori zuzentzeko: *Gorotz* trakets

ura Goros biurtu, eta zeinbait lekutan Korotz; eta Gorotzategi erre leunduna, Gorrotzategi erre latzdun,

Bizkaia'n, ordea, etzan nunbait onelako edo onenbesteko okerrik. Bizkaia'n simaurrari, gorotza'ren ordez pekorotza esan oi zaio. Bañan Bizkaia'n ere, agidanean, antziña korotza esan oi zitzaion, eta eufemismoz sortu zan gero korotza'ren ordez pekorotza esatea, bear ba-da Gurutze Santuari itzal txar bat kentzearren, Nork daki? Olako zergo-zergatik beste itzen batzuek ere arkitzen ditugu aldatu-rik gaur; keraz, formaz aldatuak alegia. Atza, adibidez, beatz eta azkure biurturik. Eta atsa, berriz, arnas. Eta abar.

* * *

9.—Atz itzak, azal bakar baten barruan bi mami ditu: erderazko “dedo” eta “prurito, rasquera”. Eta bata bestearekin nastu ez dedin, gipuzkoerak “dedo” esateko atza'ri be erantsi dio, eta beatza esaten du, bizkaierak korotza'ri beste pe bat erantsi eta pekorotza esaten duan bezelaxe.. Eta berdin egin dio “prurito”-ren atza'ri ere. Gaur “prurito” gutxik esan oi du gipuzkoeraz atza; azkura edo azkurea baizik; bear ba-da zeinbait erritan atz eta ats berdin esan oi diralako eta elkarrekin naasten diralako; bañan bear ba-da, beste zergati ezkutuagoko bategatik, Eufemismoz... atza'k atzeko aldeko edo behere-parteetako azkurea adierazten dualako askorentzat. Eta berdintsu gertatzen da atsa'rekin ere. Atsa'k gaur dan egunean, zeinbait erri-aldean “aliento fétido” esan nai du; eta leku oietan ez dizute atsa-itzik inork ere erabilliko “aliento” sollik adierazteko; “aliento” adierazteko, arnasa edo arnasia erabilliko dizute, edo-ta asnasi edo esnasia zeinbait lekutan. Len ere esan dizutet-eta, Eufemismo deritzaiogu itz-egite-kerani; eta etika-bearrari dagokion iz-kerada; etika-bearrari, “a imperativos de Etica”, ez estetika-bearrari; ezta argitasun-bearrari ere, zeinbait aldiz oi dan bezela.

Ez ote-zigun olako beste Eufemismoren batek euskaldun guztioi, antziña, gorotz alde batera utzierazi ta gurutz esanerazi? obeto esateko, goroz, koroz, goros, koros, eta gorrotz, korrotz, korrotz utzierazi eta gurutz artuerazi?

EUFEMISMOZ BAKARRIK?

10.—Luzetxo jardungo nizuten, ausaz, gai onetan. Eta aspertuxeak eukiko zaituztet bear ba-da... Igaro gaitezen, beraz, beste zerbaitezue-tara.

Arritzekoa da, bi izen-kerain elkarren antzeko-ezak, ain elkarren

bestelakoak, CRU- eta CRO-, GURUTZ eta GOROS, gure Euskalerrri txiki ontan biok sortu izatea. Bañan fenomeno onek ba'du bere zergati.

Bi kera oiek, bi lekutatik etorriak ditugu Euskalerrrian. Bi lekutatik, eta bi gizaldi elkarrengandik oso banatueta etorriak etorri ere, *Goros*, iparraldetik; *gurutz*, egoaldetik; *goros* lenengo; eta *gurutz* bigarren. *Goros*, Prantzi-aldetik (Akitania'tik bear ba-da, edo Provenza'tik) etorria degu; eta *gurutz*, Gaztela-aldetik.

Gurutz, agidanean, *goros* edo *goroz*'en okerra zuzendu-bearrez sortua degu, eta, beraz, *goros*'en ondoren, *goros* baño geroago sortua. Nolanai dala, "arkaikoa" da gaur *goros*; gaurko izkera bizian *goros* galdua dago; gaur danok *gurutz* esaten degu. Eta gertakari onek ere gauza bera dakar: *goros* zaharragoa degula ta *gurutz* geroztikagoa gure artean.

Goros Toponimian bestetan ez degu arkitzen; bañan, ori bai. Euskalerrri guztian dago zabaldurik. Sobera ere, Prantzia'tik Naparroan barrena etorri zitzaigun; bañan, Gipuzkoa'n zear Bizkaia'ren biotzeraño ere eldu zan. Danok dakizute, *Gorozika* Gernika-hidean dagona, Durango'tik iparraldera, Bizkaia'ren biotz-biotzean. Gañerakoan, berriz, lentxuago aipatu dizkitzutedan Gipuzkoa'ko *Gorosabel* ta *Gorosmendi* eta abarrez gañera, orain gogoratzen zaidala, ba'dakit Naparro-aldean ere, nere jaiot-errian bertan, Oyartzun'en, *Goroskarate* bat; eta berdin, baita, Naparro-Naparroan ere—Orreaga'tik Luzaide artean—*Goroskarai* bat. Eta ez Naparroan bakarrik, baita Errioxan ere, ta ugari asko. ...Eta guzti onek ondotxo dakizute zer esan nai duan etnografi-zaleentzat: bi izen-kera oiek, bi kultura-estratoetan, bi kultura-mallatan ezarriak daudela: bata bestea baño sakonago; au ura baño axalago; *gurutz* axalago, *goros* sakonago.

* * *

11.—Noiztikoa degu, ordea, *gurutz*-kera gure artean?

Lentxuago esan dizutedanez, *goros* Naparroan barrena etorria degu. Obeto esango nizuten, Vasconia'n barrena esan banizute. Ez baitzegon sorturik oraindik Naparroa, gauz oiek ziranean. Naparroa'ren izena esan nai det. "Vasconia" zeritzaion anartean, gero—Moroen gora-bera ezker—"Naparroa" esango zitzaionari. Vasconia zeritzaion, eta bizi ere orduko uaskoak edo euskoak Aquitania'ko Dukeen itzailean-edo bizi izaten ziran. Godoen egunetan zan. Eta egun aietan uaskoak ez genbiltzan ibilli Toledo'ren baranoan. Prantzi-aldeko Dukeen babesean bizi giñan baizik. Ipar-aldera begira, iñolaz ere. Geroztik aldatu ziran gure gauzak. Noiz, ordea, zeatz esateko?—*Reconquista*-garaian. Moroak, ia Hispania guztiaren jabe egin ziranean,

Anartean Toledo genduan etsai euskaldunok. Ordutik, ordea, beste etsai bat izaten asi giñan. Guk eta Toledotarrak, danok etsai bat: moroa. Moroak gure lurralde-inguruetatik bota bearrez, len ez beze-lako artu-emanetan asi giñan euskaldunok gaztelarrekin. Eta orduan asi zan gure artean Gaztela'ko Elizaren eta Gaztelako Errege Jaunen itzala... Ordutik degu, baita, zalantzarik gabe, *gurutze-izena* gure artean, anarteko *goros* edo *grozi'*ren ordez.

* * *

12.—Beraz *gurutz* ori eufemismoz bakarrik ote-degu sortua gure errian *goros'*en ordez? Orain esan degunaren arauera, ba'dirudi beste zer-edo-zer ere bitartean ibilli izan dana. Zer-edo-zer politika-kutsuko, alegia. Zer-edo-zer, gure erriaren izaera ia egoera berri artatik sortutako, alegia. Len iparraldera begira geundenok, egoaldera begiratzen asi bait-giñan orduan... Ego-aldera begiratzen... Gogora ekarri besterik ez degu, Naparroa'ko Erregeak, "Santxo Aundi" bat eta, izan zirala, ia esateko, Gaztel-kondadoaren sortzaille...

GURE LENENGO KRISTAUTZEA, NUNDIK?

15.—Gertakari oiekin ondotxo lotutako beste problema bat ere, ba'da, emen aipa dezakeguna: problema bat, auzi bat; histori-zaleen artean askotan aipatzen dan auzi bat. Nundik etorria degu Kristautasuna gure Euskalerrira? nungoak ziran gure lenen-lenengo Mixolariak? Jesus'en izen donea lenengo aldiz guri erakutsi ziguten Gizon Apostolutarrak, nungoak ziran? Egoaldekoak? Iparraldekoak?... (10).

Gurutzearen izen-kera utsez, ezin erabaki dezakegu oso-osorik auzi au. Egia. Bañan ezin ukatuko degu, ala ere, izen-kera orrek asko lagundu leikiguena ortarako; argirik asko sortu dezakeala, alegia, illunbe orretan. Gurutzearen izenaz gañera besteren batzuek ere gogoratzen baditugu batez ere: sinismenari dagozkion bete zenbait izen, alegia.

Izen oiek iparraldekoak ba-dira, gure mixiolariak ere angoxeak izan bear zuten.

Eta alaxe dira, izan ere. Ez Gurutzearen izena bakarrik (*Goros*, *Koros*, *Krozi* etab.); baita beste olako zenbait izen ere; oien artean *MEZA*, (*Mesa* bizkaieraz) eta *ELIZA* (*Eleiza* bizk.), eta agur egiteko

(10) Vid. «SANTA MARÍA DE BEGOÑA EN LA HISTORIA ESPIRITUAL DE VIZCAYA», Andrés E. de Mañaricua. Editorial Vizcaína. Bilbao, 1950. «Orígenes cristianos y origenés marianos» (pág. 61).

(10") Iruña'n *San Zernin*; Guipuzkoa'n, Zaldibia'n, *Saturdi*.

ADIO gañera... Itz oiek iparraldeko usaia dariote alde guztietatik. Egoaldekorik ez; iparraldekoa. Egoaldean, Gaztela-aldean, latinezko *Missa*'k *i*-dun irauten du bere lenengo silaban (*Misa*); euskeraz, osterara, *e*-dun biurtzen zaigu, prantzieraz eta italieraz bezelaxe, *Meza*, *Messe*, *Messa*... *Ecclesia*'k berriz, *e*-dun du bigarren silaba gaztele-raz (*Iglesia*); *i*-dun, berriz, euskeraz, prantzieraz eta italieraz bezelaxe, *Etiza*, *Eglise*, *Chiesa*... Latinezko *Deus*'ek erderaz berekin eusten dio bukaerako *s*'ri, plural bat bait-litzan (*Dios*); euskeraz, berriz, izen ori *s*'rik gabe erabiltzen da agur egitekoan (*adió! adiyo! ariyo!*), prantzieraz *adieu!* ta italieraz *adió!* bezela... Eta esan bearrik ez dago Sinismenaren muin-muñeko itzak dirana iru itz oiek. Lenengo Mixiolariak, bearrik bazuten, asko erabilli bear zituzten itzak *Meza*, batez ere, ta *Eliza*, Gurutzearen izenarekin batean...

Eta ain zuzen, Historiari ba-gagozkio, gauza bera digu Historiak ere, batez ere Naparroari buruz, Iruñari buruz. Historia'tik dakigunez, Tolosa'ko Gotzai *Saturninus*'ek, Zernin Donea'k, Gipuzkoa'ko *Saturdi*'k, bidali zituan Iruña'ra lenen-lenengo Mixiolariak. Mixiolari oietan bat, Honestu izan zan. Eta Iruñako lenengo kristauetan bat, berriz, guztiok dakizute *Firminus* izan zala, gure Fermin Donea; kristau, ta Apaiz ta Gotzai, emen eta Prantzi-aldeko zenbait erritan. Olaxe bizi izan bait-zan gure San Fermin ura, Iruña'tik Tolosara, ta Tolosa ta beste iparraldeko errietatik Iruña'ra, ta berriz ere Tolosa'ra... Euskaldunen Eliza bezelaxe, iparraldeko Elizekin artu emanetan...

NORAÑO?

14.—Beste problema bat ere ba'degu histori-zaleen artean gai onen inguruan. "Noraño eltzen da lurrez eta erriz iparraldeko itzal ori?"

Histori-zaleak digutenez, bi aldetatik etorri ziran gure inguruetara lenengo Mixiolariak: Tarragona-aldetik batzuek, Kalagurri'n barrena; eta Aquitania-aldetik besteak, Iruña'n barrena. Noraño eldu ziran Tarragona-aldekoak? noraño Aquitani-aldekoak?

Goros-kera edo *Krozi*-kera Aquitani-aldeko itzalaren ezaugarri ta indice bezela artzen ba-degu, Aquitaniaren itzala ez da Naparroa'ra ta Gipuzkoa'ra bakarrik eltzen; eltzen da, baita, Bizkaí'raño ere. Bañan ez bait-da ori bakarrik; eltzen bait-da Errioxa Goraño, Rioja Al-taraño ere. Errioxa Be'raño eztezakegu esan; bañan Errioxa Goraño bai. Ango Toponimi edo Leku-izendegian, Bizkaikoan ta Gipuzkoa-koan ta Naparroakoan bezelaxe, berdín-berdín arkitzen degu *Goros* edo *Krozi*-kera. Ikusi hesterik ez dago ortarako Merino ta Urrutia'tar Jose J. Bautista'ren gai onetako liburu ta lanak (11). Izen-talde ederra

(11) Vid. José J. Bta. Merino Urrutia. "El Vascuence en el Valle de Oja-

benetan agiri da lan oietan, *Kroz'* batez ere itzetik ortzera argi asko darabilenik. Lenengo Mixiolariak eraman-da Errioxan ere? Guk ala uste degu. Bañan nork-edo nork izan bait-lezake beste iritzi. Errioxa Be ta Errioxa Goi, biok, berdin, Tarragona'tik kristautuak dirala; eta Errioxa Goian *Goros* edo *Kroz'* arkitzen ba-da, geroztiko etorkia dala, godo-aroko etorkia dala alegia, euskaldunok—eta Errioxa Goi ere euskaldun baitzan—euskaldunok Toledo'rekin muturtuta bizi izan giñaneko iru edo lau gizalditako etorkia alegia... Nork-edo-nork izan lezake iritzi ori. Guk, ordea, ez degu olakorik uste. Gure iritiz, Gurutzearen izenean o-kera erabiltzen dan lurralde guztia, Aquitania'tik kristautua da, Iruña'n zear; Bizkaia ere bai, eta baita Errioxa Goia bera ere.

Errioxa Bea'rentzat ez gera ausartzen beste onenbeste esaten, erosotxo bait-dago lurralde ura Tarragona'tik, Iber-ibaian gora anditxik errez eta azkar asko kutsatua izateko. Ala ere ba'da Historian zer-edo-zer, Kalagurri bera—Errioxa Bea'ren Erri burua dan Kalagurri bera—Aquitania-aldera begira agertzen digunik. Erdi Aroan oraindik, Auch'eko Gotzaia, tarteka-tarteka Kalagurri'n bertan ikusten degu zenbait zeremoni ta Elizkizun Aunditan, angoxe Metropolitex bailitzan (12). Ez dakigu zergatik izan zitekean. Bear ba-da orretxegatik, antziña-antziñako Kalagurri, Auch'eko Gotzaiaren mendeko-edo, sufraganeo-edo izan izan zalako. An ere lenengo kristautasuna iparraldekoa dalakoaren gogoangarri bezela.

Nolanai dala, berriro ere Historia'ri ba-gagozkio, Errioxa Goia'rentzat ez dago zalantzarik. Errioxa Goia, antziña, Vasconia izana degu. Eta ez nolana. Najera izan zan iñoiz Naparroa'ko Errege Jaunaren Erri Buru, Najera, Errioxa-errioxako erri otsaundikoa, Naparroa'ren kapital.

Geiago oraindik. Gure ustez Najera'ri bait-dio zor Naparroa'k bere izena bera. Obeto esan: "Naparra" ta Najera edo "Najara", izen bat bera dira. Najera-izenaren sorkuna, bear ba-da, *nahar* da, sortaldetarren, semtarren *nahar*—"ibaia". Antziñako paperetan *Najara* deritzaio erriari. Eta ez da ain urruti, gaur Casalarreina deritzan, bañan antziña *Nahar-uri* zeritzan erri polita Errioxa Goian. An inguruan da, baita, *Navarrete*. Navarrete onek, Araba'n dagon beste erri *Nafarrate*

castro'. Sociedad Geográfica. Madrid, 1931. "*Más sobre el Vasconce en el Valle de Ojastro*". Sociedad Geográfica. Madrid, 1932. "*El Vasconce en el Valle de Ojastro, con una adición sobre el Vasconce en Burgos*". Sociedad Geográfica. Madrid, 1936.

(12) Vid. Obituario I, Catedral Calahorra (Cartul. I, núm. 6): «*Translatio Sanctorum corporum Emeterii et Celedonii et Dedicatio Altaris eorum ab Archiepiscopo Ausciensi et Episcopo Oxomensis, presente et laborante Episcopo nostro Sancio... Era M. CLXX, anno Incarnationis MCXXXII*».

bait-darakar gogora, *Nafarrate*. Alde ortatik bertatik, berriz, erde-razko Navarra'ri guk euskeraz *Nafarroa*, *Naparroa* esaten bait-diogu. Legez eta logikaz *Navarra*, *Nafarra*'tik dator; eta *Nafarra*, berriz, *Naharra*'tik. *Naharra*, berriz, ez bait-dabil ain urruti Najera'ren edo *Najara*'ren sorkuneko *nahar*'etik. *Nahar*="ibaia", *rio*, *rivus*... Kontu oietan *navarro*, *rivero* da... Ta, izan ere, histori-zaleak diotenez, *Navarra* izena, Iruñaz beerako Erriberari ezarri zitzaion lenengo; eta gero zabaldu izan zan Iruña-ingurura ta Iruñaz ipar-aldera, mendi-aldera (13). Lenengo *naparrak* edo *nafarrak*, gaurko *riveroak* bakarrik ziran. Izenari dagokion bezela-bezela... Orra gure iritzia.

Neurri ontan, *Naparroa*'ren izena, arabe-itz batetik datorrela? Bai, sobera ere. Lentxuago ere esan degu-ta, izen au moro-jendearen etorreraz geroztikoa da. Gaur *Naparroa* deritzanari, antziña *Vasconia* esan oi bait-zitzaion; edo-ta obeto, *naparra* berai *vascones*...

* * *

Bañan goazen, berriz ere, gure lengo arira.

II

15.—Nere igarkizun guztiak, len ere esan dizutet-eta, Gorozika-izenean izan zuten beren asiera. Eta neretzat—au ere esan dizutet lentxuago—neretzat *Gorozika*, itzez itz, *Gurutzeaga* da.

Beraz, neretzat, *Gorozika*'ren *-ka* ori, *-aga* da. Eta esate onen zergatia zor dizutet orain, nere igarkizun oien osagarri bezela. Zergati au gabe, nere itzaldi au, ankabakar izango litzake. Edo-ta, berdin dana, beso-motz.

Goazen, beraz, ontara ere. Zagozkidate adi-adi. Bereala bukatuko degu.

-KA ATZIZKIA

16.—Itz asko ta asko daukagu, Bizkaia'ko Toki-izendegian, *-ka* atze-erakiz bukatzen danik. *Gerrika*, *Muxika*, *Gatika*, *Gabika*, *Fika*,

(13) Ain xuxen, *Naparroako* Erregeak, beren mendeko lurraldeak zenbatu bearrez ari diranean, askotan aipatu oi-dituzte *Nafarroa* ta *Mendiak*, ez lurralde bat bezela, bi lurralde bezela baizik. «Reynando D. Garsia, hijo de D. Ramiro, en la sobredicha Pampilona, en Tudela, en Logroño, en toda Navarra y en todas las montaynnas». (Confirmación de donaciones hechas a San Juan de la Peña, año de 1138). «Reynando el Rey D. Garsia en Navarra, en Logroño, en Valdonsella y en todas las Montaynnas». (Donación de Zuazu a la Catedral de Pamplona, 1141). Ikus baita, Florez, «España Sagrada», tom. XXXII.

Legendika, Menika, Meñaka, Mentxaka, Mundaka... Eta—egia esan—itz oientzat eman izan diran etimologi edo itxorkunak, ez naute ni sobera bete al izan iñoiz. Neretzat *-ka* oiek guztiok, gaur *-aga* esango genituzke. Len, ordea, askotan *-ka* esan oi ziran. Au ere, len aipatu degun goragoko ta beragoko estrato-arazoa da. *-ka*, malla zaarrago-koa; *-aga* malla berritxuagokoa. Bañan biok gauza bera.

Ia alkar aditzen degun.

Itxura duanez, *-ka* onek, askotan, geienean, *-i-* bat darabilki aurretik. *-i'*z bukatzen diran itzai erasten zaiolako ote-da? ala berak du artzen *-i-* ori eufoniz eta tarteko bezela? Ez dizutet esango nik orain. Bañan, au bai: *-i-* orrenganako makurreri aundia duala gure *-ka* onek: *-ika*, *-ka* dabil geienean.

Ala ere, ez dezagun aztu, *Gernika* etabar'en ondoan *Meñaka* bat eta *Mentxaka* bat ere arkitzen dituguna. Berdin, baita, *Mundaka, Andraka, Astoreka, Gereka...* Eta jarrai dezagun aurrera.

-ka -ika oiek, *-aga* dirala esan dizutet. Bide ontan adibide bakarra erakutsiko dizutet; bañan uste bait-det bera bakarrik naiko argi ta indar duana. Bizkaiko Izendegietan bi izen oietxek arkitzen ditut: *ZeniKA-Zelaya*, eta *ZeniGA-Onaindia*. *Zenika* ta *Zeniga* oiek, zalantzarik gabe, izen bat bera dira. Beste lurralde batzuetan *Asturika* ta *Astorga* izen bat bera diran bezela (*Asturika* zaarragoa izatea, ta *Astorga* berriagoa); ta *Ergavica*'ren *-ca*, ta *Flaviobriga*'ren *-ga*, atzeraski bat bera diran bezelaxe.

Neretzat *Mentxaka*, zalantzarik gabe, *Mentxiaga* da. Gaur "la casa de Mencia", *Mentxiaga* esango genduke. Antziña *Mentxaka* esan oi zuten. Eta berdin, baita, "la casa de Menia", gaur *Meniaga* esango genduke; bañan antziña *Meñaka* esan oi zuten nunbait. Eta ez nuke esango *Lauzurika* ta *Luzuriaga* itz bera eztiranik ere.

GIZA-IZEN EDO ANTROPONIMOAK

17.—Eta Mentzia ta Menia aipatzen ditugun ezker, esan dezagun beste gauzatxo bat ere: Mentzia ta Menia, giza-izenak, antroponimoak dirala. Eta auxe da gai oni buruz emen esan nai nukeana: gure leku-izen edo toponimoetan, ausaz, guk uste baño giza-izen geiago ezkutatzen dala. Au gogoan euki-ezean, askotan ibilli izan gera, bide okerrez, leku-izenen sorkun edo etimologiak ezin asmatu. Ez da gaur goizeko ipuia ni neroni ere orrelaxe ibilli izan nintzana, *Estibatitz*'en etimologian ez dakit zer *ezti*-edo arkitu-bearrez ibilli izan nintzanean. Orduantxe jo ninduan jo *Estibal* orretan giza-izenen bat edo ezku-

tatzen ez ote-zan gogoan-bearrak (14). Izan ere, bai bait-liteke, *Estibal* giza-izena izatea. Erdi-aroan ba'zan, gure artean, orren antzeko izenik. *Persebal* adibidez; Mondragoe'ko Eresietan azaltzen dan *Presebal* (Juan Carlos Guerra zanak "gure Parsifal, eusko-Parsifal" ziona) alegia (15).

-AGA'REN GORA-BERAK

18.—Bañan orain, gauzak obeto biribiltzeko eta lokarri-mutur guztiak obeto korapillatzeko, uki dezagun azkenik, *-aga* orri *-ka* biurtu bearrez gertatu oi zaion aurreko *-a-* orren galtzea. Adibidez ibilliko gera bide ontan ere.

Lenengo, beintzat, esan dezagun, *-a-* ori askotan *-e-* biurtzen dana. Gaur *Artzeniega* esaten deguna, oraindak ez dira gizaldi asko *Artzeniaga* esaten zana. Eta uste bait-det *-a'-ren -e-* biurtze ori beste izen askotan ere gertatu izan dana: *Samaniego'n* adibidez. Nere ustez gaurko *Samaniego* arabarra, iñoiz *Samaniaga* izana degu. Berdin, baita, Araba ta Naparru bion erdian dagon *Berberiego* ere, iñoiz *Berberiaga* edo izana da. Ez dezaket esate au paperez baieztu; bañan bai hipotesis-aldera egi-usaidun bezela aipatu. *Artzeniega*'k ortarako argirik eko bai bait-dakarkigu berekin. Eta bide beretik dabilta baita Rioxa-arabako *Lantziego*, *Eltziego* etab.

Eta, ontara geran ezkerro, esan dezagun baita beste gauzatxo bat ere. Izen oien antzeko izenik asko ba'dagola baita Euskalerrri'tik urruti gabe ere, bañan, gaur, Gaztelerrri bete-betea. Eta olako izenak ez genituzkeala ezetsi ta zokoratu bear, gure Etimologiak aztertu ta ikasi bearrez lanean ari geranean. Izen oietako asko ta asko, gure Euskerarekin kutsa-kutsaturik edo daude, mendi-lurraldeetan arkitzen diranak batez ere. Euskera zaarrak zabalkunde aundia du zeinbait olako lurraldeetako izen-estratoetan. Estrato sakon eta ondotxo-lurperatuetan, ori bai; bañan antxe daude, ezkutu-ezkutuan, guk noiz egoizatu tuko zai. Ez ditzagun ezetsi ta zokoratu, gaur erdalerrian bete-betea arkitzen dirala-ta beste gabe. Begira, adibidez, oietako izen bat edo beste. Araba'n *Bernedo* ta *Pinedo* bezela, an dago Rioxa'n *Arnedo*. Arnedo oni, latiñezko antziñako paperetan, *Arenetum* zioten; eta orren antzeko zeinbait *Araneta* ta *Araeta* ementxe dauzkagu gure artean gaurko Euskalerrri-euskalerrian. Eta, lengo ariari jarraituz, antxe dau-

(14) Vid. Juan de Esnaola. MONOGRAFÍA HISTÓRICA DE STA. MARÍA DE ESTIBALIZ. Vitoria, 1918. Pág. 85. Ikus baita ortarako gaia oparo, Julio Caro Baroja'ren. *Materiales para una historia de la Lengua Vasca en su relación con la Latina-n*. Salamanca, 1946. Cap. VII et passim.

(15) PRIMER CONGRESO DE ESTUDIOS VASCOS. 1919. p. 699; Juan Carlos de Guerra. «Lécciones de Genealogía y Heráldica».

kagu Errioxa'n bertan *Cornago*; ta Errioxa-tik Burgos-aldera *Ortega* (antziña *Urtega*); ta Aragoe-aldean, berriz—antziñako Saldubatarren lurraldean—beste askoren artean, *Sastago* ta *Litago* ta *Sabiñanigo*; eta berdin Soria-aldean *Buitrago* ta *Sarnago*, gure zenbait *-aga'*ren antz aundia dutenak. Bañan ez bait-diot izen osoagatik, atze-eraxkun *-ago* orregatik baizik.

Ez dakit nik zer gertatzen dan *-ago* ta *-aga* oiekin. Ba'dirudi Gaztelerrian femeninotzat artu-ta, zenbait *-aga*, maskulino itxurako *-ago* biurtu izan dituztena. Beste itz askorekin egin izan bait-dute olako aldakuntzarik. *Orbega* bat *Orbigo* biurtzea, adibidez (16). Eta askotan entzun izan bait-degu, baita, "los Ugarte" bezela, emakumeak diranean, "las Ugartas", erdaldunen agotan. Ala berean "la Iriarta" eta "la Okona" etab. Eta, oraindik gogortxuago dana, *Larraona* maskulintu-ta "el Raon". Nunbait ortarako, gure Toponimiak berak eman dezake "itxurazko" biderik. Ar-emetze oietarako, alegia. Bai bait-ditugu gure Toponimian orren antzeko zenbait itz-kera: adibidez *Artazo* ta *Arlaza*, *Otazu* ta *Otaza*, *Ereño* ta *Ereña*, *Gereñu* ta *Gereña*, etab., ar eta eme bait-lizean. Beraz ez da bidegabekeri aundi, *-ego* ta *-ago* oiek, erdaldunen agotan gure *-aga'*ren senideak ez ote-diran galdetzea; eta beragatik, gure Etimologiak aztertzeoan, oiek ere gogoan euki bear ez ote-genituzkean.

Berdin nioke, baita, antziñako zenbait izen-keraz ere. Batez ere izenen bukaerari gagozkiola. Adibidez, len aipatu degun *Ergavica*, eta berdin *Asturika* ta *Flaviobriga*. Euskal-kutsurik ez ote-daukaten, alegia, izen oien bukaerak. Zer edo zer esan izan zuan, gai onixe buruz, Cejador zanak ere, *-br'iga* orri buruz batez ere, *-uriaga* dala alegia. Keltarra ba-da, ibertarra ba-da, *-br'iga* ori gure *uri* ta *-aga* dala (*uriga*, *uriga*, *briga*).

Bañan jarrai dezaiozun asitako bideari. Oraindik ez degu zearo azaldu nola galtzen dan *-aga'*ren lenengo *-a-* ori. *-e-* biurtzen dala besterik ez degu azaldu oraindano. Berriz ere adibidez egingo degu egiteke gelditzen zaigun bidea. Adi-bidez, (adibide argi-argi ta bete-betekorik ez ba-daukagu ere), lentxuagoko *Zeniga* ta *Zenika'*rekin bezela. Alde-aldean ibilli bearra daukagu. Ez bete-betea.

*-briga'*ren *uri-aga* ori, Cejador'ek uste bezela, tesis jator ta sendo balitz, orixe genduke naiko adibide. Ez genduke besteren bearrik. Bañan hipótesis baizik ez bait-da. Bañan ala ere, beste bideren batetik alde-alde ibilliko gerala uste det.

Len aipatutako *Zenika* ta *Zeniga* bezelaxe, or daukagu Bizkaia'n baita *Zenita* ere. *Zenita* au, *Zen'eta* danik ez du ukatuko iñork. *ZeniEla*, tarteko *-e-* gabe. Tarteko *-e-* ori galdu egiten da zeinbait aldiz.

(16) CODEx STI. JACOBI. lib. V.

Begira bestela, *Lazpita*, *LazpiEta*'ren ordez; eta berdin *Batarri'ta*, *BatarriEta*'ren ordez. Eta ez Bizkaia'n bakarrik; baita Gipuzkoa'n ere: adibidez *Mun'ita*, *Mun'eta*'ren ordez...

Ez dakit zergatik, bañan, gai ontan gertatzen dana, auxe da: itz radicala -i'z bukatzen danean, i'ren ondoren gertatzen dala -e- galtze ori. *Lazpi*, *Batarri*, *Mun'*, *Zeni*...

Ez ote-da beste orrenbeste gertatu -aga'rekin ere? -i baten ondoren datorrenean galdu zaiola, alegia, lenengo -a- ori? ez ote-da *Zeni-Aga*'ren bat (-a- ori galduta) gaur *Zeniga* bihurturik ikusten deguna? eta *Alboniga*? eta *Estuñiga*? ez ote-ziran izan inoiz *AlboniAga* ta *EstuñiAga*?

Eta orain zer-ikusi aundiko beste galde txiki bat: ikusi degunez, -i'z bukatzen diran itzakin gertatzen da -eta'ren -e-, ta -aga'ren -a- galtze ori: bukaerako -i orri zor zaio galtze ori. Ez ote-zaio zor beste zer-edo-zer geiago ere? -aga'ren -ga ori -ka biurtzea alegia (17).

Nik dakidala ba'da Bizkaia'n ZUGIKARAI bat -ka'rekin, berez -ga'rekin ZUBIGARAI izan bear zukean lekuan, Bear ba-da, *Zubi*'ren -i orrek biurtu digu -ga- ura -ka-. Ez ote-du beste orrenbeste eg'in -ka biurtutako -ga guztiakin? ez ote-da bera -ga oien -ka- biurtzalle? Arritzeko gauza bait-da, izan ere, orrenbeste -ika gure Toponimian arkitzea, ta orren -iga gutxi. Ez ote-da -iga oiek (guztiak ez ba-dira ere, geien-geienak beintzat) -ika biurtu zaizkigulako? obeto esateko, -ga aiek -i- orren egitez -ka biurtu zazkigulako?

Nolanai dala, guk dakiguna auxe da: nolapait sortu zala, Bizkaia'n batez ere, ainbesteko -ika-endana ura: *Gern'ka*, *Muxika*, *Gerrika*, *Barrika*, *Sondika*, *Gatika*, *Fika*, *Menika*, *Metrika*, *Merika*, *Lezika*, *Pertika*, *Legendika*, *Ordor'ka*, *Barandika*, *Baztarrika*, *Zabaldika*, *Amarika*... eta guzti oien artean gure asierako GOROZIKA.

* * *

19.—Eta uste det onenbestez azaldu dizutedala, aizkenik agindu nizutena: -ka bukaerak, -aga'rekin duan antz, artu-eman ta zer-ikusi aundia. Neretzat biok atze-eraxkun edo sufijo bat ber-bera bait-dira.

(17) -ga'ren -ka biurtzea diot; itzaldi onen gailerako berdin litzake azpi-koz gora esatea ere, -ka'ren -ga biurtzea alégia. Len ere esan det, bear ba-da -ka lenagoko estratoetan degola; eta ola izanik, bera da gero -ga biurtu izan zaiguna. Besterik da orain esan nai deguna: -i orri zor zaiola, naiz dala -ga'ren -ka biurtzea, naiz -ka orren, -ga biurtzeke, -ka irautea: -i orri zor zalola. Berdin esan dezakegu, baita, -aga'ren lenengo -a- orren galtzeari buruz ere. Bear ba-da, -a- ori aglutinante edo eraskun-izki da; eta berdin da guretzat, -i'-ren indarrez galdu egiten dala esatea, naiz -i'-ren indarrez sortzeke gelditzen dala. -ka ta -aga berdin izatea da guztia guretzat: biok berdin izatea.

LABURKI

20.—Eta olaxe, eldu zait nere itzaldi oni bukaera emateko ta nere iritzia laburki ta osoki azaltzeko ordua. Ona, beraz, nere iritzia itz gutxitan:

1) Neretzat Gurutzearen izen Santua gure toki-izendegian bi keratan azaltzen da: GOROS, KOROS, GOROZ, KORoz'keran eta GURUTZ, KURUTZ'keran.

2) Bi kera oiek gure toponimi, gure toki-izendegi osoan daude zabaldurik; bañan ez etnografi-estrato edo malla berean, bi estratotan baizik.

3) Bi estrato oietan sakonena ta zaarrena, GOROS, KOROS, GOROZ, KORoz'ena da; ta azaleko ta berriena, GURUTZ, KURUTZ'ena.

4) GOROS iparraldetik datorkigu, Prantzi-aldetik; GURUTZ, berriz, ego-aldetik, Gaztelerrri-aldetik.

5) Neretzat Gernika, *Gerniaga* dan bezelaxe, GOROZIKA ere *Goroziaga* da; eta Goroziaga, berriz, GURUTZEAGA (“solar de la Cruz”). Berdin, baita GOROSARRI ta GOROZARRI ta GOLTZARRI ere, *Gurutzearri* dira (“piedra de la Cruz”). GOROSKARATE ere guztiok igarri dezakezute neurri ontan, *Guruzkarate* dana (“puerto alto de la Cruz”); eta berdintsu, baita, GOROSKARAI ere, *Guruzkarai* (“alto de la Cruz” edo “Cruz alta”—*garai* sustantivo, *garai* adjetivo); eta GOROSPE, *Guruzpe* (“solar debajo de la Cruz”); eta GOROSMENDI, *Guruz-mendi* (“montaña de la Cruz”); eta GOROSTEGI, (“casa de Cruz”)—Cruz giza-izena—etab.

6) *Goros*'en senide da, *rr* latz-dun GORROTXATEGI (“casa de Cruz”); eta *Koros*'en senide, berriz, *rr* latz-dun KORROZA, eta, bear ba-da, baita KORROTXANO ere, abizenak biok: *Korroza* “Cruz”, *Korrotxano*, “predio o casa de Cruz”.

7) Axaleko estratoko GURUTZE-kerak, bi edo iru keratxo azaltzen ditu gañera gure izendegian: KURUTZE ta KURTZE, Bizkaian batez ere; eta KRUTX (aga), Naparroan; eta *rr* latz-dun GURRUTX (aga) berriz Gipuzkoan.

8) Malla sakoneko o-kerak, Bizkaian eta Gipuzkoan eta Naparroan ezik, berdin arkitzen degu, baita, Errioxa Goian ere, eta bereizeko eratxo askotan arkitu ere: *kroz*, *koroz*, *grozi*, *gorotx*, *goroz*, *gortz*...

9) Moro-aroan edo Reconquistan asi giñan nunbait euskaldunok, *goroz*'en ordeztu *gurutz* esaten, gazteldarrai ikasita, moro-jendeak inguru oietatik bota bearrez gaztelarrekin artu-emanetan asi giñanean.

10) *Goroz* lenengo kristautzarekin batean sartua genduan; le-

nengo Jesus'en Berrion-zabaltzalleak ekarria, iparraldetik, Toulouse aldetik; angoxeak bait-ziran gure lenengo kristautzalleak, Saturdi Done bat eta, Honestus bat eta; eta antxe ibilli izan bait-zan gure Fermin Donea ere... eta, bizi ere, Aquitania'ko Dukeen babesean-edo bizi izaten bait-giñan euskaldunok garai aietan eta gero ere...

11) Napparroa ta Gipuzkoa ta Bizkaia bezela —ta Araba zer-esanik ez—, Errioxa Goia ere iparraldeko kristautzalleak kristautu zuten; an ere, orren agergarri, berdin azaltzen bait-da o-kerá.

12) Errioxa Bea'rentzat ez dezakegu esan beste onenbesterik, toki-izendegi edo toponimiari bagagozkio beintzat.

21.—Orra, bada, nere iritzia, nere gain artu dedan itzaldi-gai oni buruz: "GOROZIKA'TIK GURUTZEAGA'RA EDO GURUTZEA-REN IZENA GURE TOKI-IZENDEGI EDO TOPONIMIAN".

...ETA AGUR

22.—Atsegin izan ba-zaizute nere iritzitxo au, eta asperregi egin ez ba-zaituzte nere itzaldi motel onek, eskerrik asko zueri.

Eta nere motelkeriz aspertu ba-zaituzte, barka!

* * *

23.—Eta barka onezkero, baita azkeneko itz bat geiago ere.

Asi bezela buka nai dizutet nere itzaldi au. Pillotarien Agurra aipatuz asi nauzute. Eta berdin bukatu ere bukatu nai dut. Eta Oyartzun'go Euskaraz; Urtxalle zenaren kanta esanaz... beste Manuel Lekuona zaar aren kanta aotan artuaz nik ere:

Agur, yaunak!
yaunak, agur!
agur t'erdi!

Oro Yinkuak
iñak gire
—zuek eta
bai gu ere—...

Agur, yaunak!
yaunak, agur!
emen gire!

Agur, jaunak!
 jaunak, agur!
 emen gire!

Alkarrentzat
 anai, beti,
 orai eta
 lenagoti...

Agur, jaunak!
 jaunak, agur!
 agur t'erdi!

Agur, jaunak!
 jaunak, agur!
 agur t'erdi!

Auzo leyal
 eta aurride,
 Euskara'ren
 adiskide,
 oro Yinkok
 ñiak gire...

Agur, jaunak!
 jaunak, agur!
 Euskaldun on
 atzo ta gaur...
EMEN GIRE!!

RESUMEN

Señoras:

Señores:

24.—En pocas palabras resumiré el contenido de mi disertación.

Traigo, desde luego, el deber de dos saludos: uno para la Academia de la Lengua Vasca, saludo de gratitud por recibirme en su seno; y otro para Pamplona, por ser en Pamplona mi recepción.

No extrañaréis, por lo demás, que este acto se deslice en lengua vasca. La Lengua Vasca no es extraña a los antiguos Vascones, los Navarros de hoy. Vuestro Sancho el Sabio llamó LINGUA NAVARRORUM en solemne Documento Real que se conserva en vuestro

Archivo Catedral. No extrañáis tampoco que el disertante de este acto sea un oyartzuarra. Oyarzun en los tiempos romanos fué una población de los Vascones. Plinio nos habla de VACONUM SALTUS OLARSO. Aun en la Edad Media, cuando Guipúzcoa andaba, ahora con el *Naparroa'ko Errege Jaun*, ahora buscando más bien la sombra de *Gaztela'ko etxea*, Oyarzun inmutable giró siempre alrededor de Pamplona. Y, aun después de realizada una más estrecha incorporación de nuestro Valle nativo a la Provincia, aun entonces nuestra Parroquia, perteneciente y todo al Obispado de Bayona, enviaba sin embargo sus mesnadas estudiantiles a Pamplona; —y son entre nosotros hasta proverbiales las hazañas iruñesas de aquellos nuestros buenos *Ixturiantes*, que lo mismo pudo llamárseles así por sus *ixturriyak* (=estudios) en el viejo Seminario de la Dormitalería, como por sus *isturiyak* (=historias) en las rúas pamplonesas. A Iruña arribaron también, como embajada oyartzuarra en pasados tiempos, equipos pelotarísticos capitaneados por nuestros Indart y Urtxalle; —equipos que dieron más de dos sustos en las canchas iruñesas del pasado siglo. Embajada de más alta calidad trajo un día a Pamplona nuestro eminente escritor euskaldun del siglo XVIII, mi paisano P. Sebastián de Mendiburu, de la Compañía de Jesús, que planeó y escribió sus egregias obras en el caserón aun hoy en pie de la Calle de la Compañía... Yo no puedo ostentar credenciales tan destacadas en mi embajada de hoy. Pero s- recordaré que también esta mi embajada es de letras vascas como la del P. Sebastián; y, que, aunque no me llamo Mendiburu, sí me llamo con el mismo nombre y apellido del famoso capitán del equipo pelotarístico, Urtxalle: Manuel de Lecuona; y que el buen Urtxalle no es tan de recordación para nosotros por sus habilidades de *sakalari* en las *Pilota-plazak* del siglo XIX, cuanto por haber sido él quien llevó a Guipúzcoa, desde fuentes suletinas, eso sí, pero a través de Pamplona, el precioso toque de clames *Agur, Yaunak* que hoy acompaña a la Diputación guipuzcoana en los actos de gran gala... Quizás no estaba mal el remozar estos recuerdos como explicación de mi presencia en este acto...

La tesis de mi disertación, "DE GOROZIKA A GURUTZEAGA O EL NOMBRE DE LA CRUZ EN LA TOPONIMIA VASCA". Mi postura sobre el particular, centrada en esta ecuación: GOROZIKA=GURUTZEAGA. Dos formas adopta el nombre de la Cruz en nuestra Toponimia: GOROZ y GURUTZ. *Goroz* o *Goros*, anterior; *Gurutz* posterior. *Goros*, procedente del Norte; *Gurutz*, del Sur. *Goros*, incrustado como un fósil en el fondo de nuestra Toponimia; *Gurutz*, forma viviente. Ambas de origen latino. Como es natural. Como lo son también multitud de nombres de tipo religioso con que se enriqueció nuestro acervo lexical merced a la predicación del Cristianismo

en nuestro País. El GOROS de *Gorosarri*, *Goroskarai*, *Goroskarate*, *Gorosmendi*, *Gorospe*, *Gorostegi*, no puede explicarse por el *gorosti* de los casos *Gorostiaga*, *Gorostidi*, *Gorostartzu*, *Gorostola*. Desde luego al *goros* del primer caso le falta la sílaba final *-ti* de los segundos; adopta además una gama de variantes en completo desacuerdo con las de *gorosti*: de acuerdo, en cambio, con los de *gurutz*: GOROS en *Gorozarri*, *Goltzarri*, *Gorozika*; GOROTZ en *Gorotzene*; KOROTZ en *Ko(r)otzmendi*; KOROS en *Koroso*; KORROZ en *Korroza*; KORROTX en *Korrotxano*; GORROTX en *Gorrotxategi*; añádase además que esta forma de denominación halla un espléndido eco en las lenguas europeas: CROCE en ital., CROTZ en provenz., CROIX en franc., CROSS en ingl., KREUZ (*Kroitz*) en alem., formas eminentemente en *-c-*, en contraposición al Cruz del castellano. La forma actual *Gurutz* procede entre nosotros quizás de la interferencia de una necesidad de tipo eufemístico (*gorotz* y sus similares podían resultar expresiones malsonantes para la Señal de nuestra Redención—desde luego *gorotz* en guip. es sinónimo de “fiemo”—) y de una mayor influencia castellana en los medios vascos posteriores, en contraposición a una influencia anterior, mayor, de la parte aquitánica...

Este extremo, de la doble influencia, castellana posterior (*gurutz*), y norteña, aquitánica, anterior (*goros*) nos aboca a un doble problema íntimamente relacionable con nuestra cuestión fundamental. Los primitivos Predicadores que nos enseñaron el nombre de la Cruz, fueron, sin duda, los mismos que asegura la Historia: los tolosanos Saturnino, Honestus... ¿Hasta dónde se extendió el área de su predicación? No sólo a Navarra, Guipúzcoa y Vizcaya con Alava, sino hasta la Rioja Alta. En la Rioja Alta priva la forma *goros*, del nombre de la Cruz, tanto como en las actuales Provincias vascas (*Krozia*, —*Krozera*, *Kroziba*, *Krozibirio*, *Kroziga*, reflejos, estos dos últimos, de nuestros *Gurutzebide* y *Gorozika*— *Korozia*, *Grozio*, *Gorotxa*, *Gorozeiza*, *Gortzalata*...). ¿Y de cuándo data en las Provincias y Navarra la forma *gurutz*? Probablemente desde la Reconquista, de cuando los vascones, dejada la influencia aquitánica, empiezan a aliarse con los peninsulares para la nueva común empresa de expulsar al moro. Por lo que hace a otro problema referente a la Rioja Alta, esta interesante zona es eminentemente vasca de lengua ya de antes de la Reconquista. Si su euskerización fuese de después—como alguien ha querido— no tendría en su Toponimia tantos nombres de la Cruz en la forma primitiva de *Goros*, anterior, como decimos, a la Reconquista.

Aún el nombre de Navarra—no ya sólo su historia— aparece íntimamente ligado a esta parte de la Rioja, como se evidencia por

nombres toponímicos como *Navarrete* (que tanto recuerda al *Nafarrate* de Alava) (18), y *Nahárrun!* (antiguo nombre de Casalarreina) íntimamente relacionado con *Nájara*, nombres estos dos últimos, *Nahárruri* y *Nájara* (hoy Nájera) (19), que como *Nafar* y *Navarra*, tantísimo tienen que ver con la voz semítica *nahar* en significación de "río", dándonos todo ello como resultado la equivalencia de la voz "navarro" —de origen semítico o moruno— con la voz castellana "rivero" de perfecto acuerdo con el origen del nombre de Navarra, nombre que nació precisamente en la zona no montañosa del antiguo Reino, y en la época precisamente de la Reconquista y no antes.

La segunda parte de mi disertación está dedicada a esta otra ecuación: -IKA=-AGA. Para mí *Guernika* es Gerniaga, como *Mentxaka* es *Mentziaga*, y *Meñaka* es *Meniaga*. La ecuación, con todo, más bien que *-ika=-aga*, es esta otra: *-ga=-ka*. La *-i-* del aparente *-ika*, es final de la primera parte de la palabra, *Gerni-* v. gr. Así como la *-a-* primera de *-aga*, es un elemento aglutinante. Los sufijos propiamente son *-ga* y *-ka*. Y ambos equivalentes, como decimos. Un doble ejemplo asegura mi posición; un doble apellido vizcaíno: ZENIKA-zelaia, ZENIGA-onaindia. *Zenika* y *Zeniga* son, sin duda, un mismo apellido.

(18) *Nafar* es la forma vasca del nombre *navarra*: *nafar* (adjetivo) = «navarro»; *Nafarro*, *Nafarroa* (sustantivo) = «Navarra» (país). *Napar* es forma resultante de una tendencia típicamente vasca, de conversión de ciertas *ff* originarias, en *pp*: *najar*, *napar*.

(19) Recuérdese la conocida equivalencia de origen, de los apellidos *Navarro*, *Naharro*, *Nafarro*; equivalencia o paso de *h* a *j* y *v*. Más conocido es aún el paso de la *f* a *h*. (Vid. *fagum*, *haya*, *pago*, *bago*; *faba*, *haba*, *baba*; *hanegada*, *fanega*; *ferrum*, *fierro*, *hierro*...). De la doble interpretación de la *r* de *nahar*, por *r* suave y *rr* fuerte (*Nájara*, *Nafarra*), tenemos también un clásico antecedente en los *gurutz*, *gurrutx goros*, *gorrotx*, correspondientes a *cruz*. Semejantes indecisiones de interpretación deben de ser muy corrientes en palabras de origen extraño a cada lengua; recuérdese v. gr. *piperra* de *piper*, *piperis* y *perrejilla* de «perrejil»...